

РЕЦЕНЗИЯ

От: доц. д-р Андрей Иванов Нончев, УНСС

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по „Социология“

Автор на дисертационния труд: Антоанета Георгиева Гетова

Тема на дисертационния труд: *ОРГАНИЗАЦИОННА ПРОМЯНА И ЧОВЕШКИ РЕСУРСИ В ПРИВАТИЗИРАНИ ПРЕДПРИЯТИЯ (изследване на случаи)*

Основание за представяне на рецензията: участие в състава на научното жури по защита на дисертационния труд съгласно Заповед №РД38-382/14.06.2017 на Ректора на СУ „Св.Климент Охридски“.

1. Информация за дисертанта

Антоанета Гетова се е обучавала по докторантска програма към катедра „Социология“ при СУ „Св.Климент Охридски“ до отчисляването ѝ с право на защита. През 2010г придобива бакалавърска степен по финанси в УНСС. Като втора специалност получава квалификация по испански език и литература в СУ „Св.Климент Охридски“. От 2011г. е хоноруван асистент към катедра „Социология“ в СУ „Св.Климент Охридски“ и води семинарни занятия по статистически методи в социологията, обработка на данни, SPSS. Има преподавателски опит и като водещ семинарни занятия по компютърно обучение (2004-2005), обща социология (2005-2007), статистика (2008-2012), софтуерни решения (2010-2012). Владее испански, английски и руски език.

2. Обща характеристика на дисертационния труд

Общият обем на дисертацията е 233 страници като основният текст е 222 страници. Съдържанието на дисертацията включва въведение, четири глави, заключение, цитирана литература (6с.) и приложения (въпросници за дълбочинно интервю, въпросник за наблюдение, списък с индикатори за количествени изследвания на организационната промяна – 7с.). Приложената библиография съдържа 144 източника, от които 55 са на български език, 82 са на английски език, четири – на руски и три на испански език.

Във въведението на дисертационния труд се обосновава значението и актуалността на избраната дисертационна тема. Те се свързват главно с две обстоятелства: първо, след практическото завършване на приватизационния процес в България (над 90% от предвидените за приватизиране държавни активи вече са раздържавени) е целесъобразно да се оценят неговите ефекти и степента на постигане на целите му; второ, изследванията, посветени на промените на микро ниво в приватизираните предприятия, са сравнително ограничени. В този контекст авторката се фокусира върху изследване в социологическа перспектива на ефектите на приватизацията върху човешките ресурси, вътрешните организационни структури и социалните отношения в приватизираните предприятия. Декларираната **основна цел** на изследването е *„да се открие връзка между приватизацията и евентуалните промени, които настъпват в различни подсистеми и структури на организациите, обект на приватизация“* (с.46).

Основната теза, защитавана в дисертационния труд, е: *„приватизацията е генератор на организационна промяна, която засяга в различна степен отделните аспекти на организацията, като тези промени засягат включително и вътреорганизационните отношения, и споделените ценности в организацията“* (с.5). Тази теза е конкретизирана чрез формулирането на **две обобщаващи хипотези** за посоката и характера на организационните въздействия, които раздържавяването генерира на микро равнище: първо, приватизацията оказва различно по сила въздействие върху отделните организационни подсистеми като най-силно е нейното влияние върху управленската и производствено-технологичната подсистема на приватизираните стопански организации; второ, легитимността на промяната на собствеността и новият модел на управление остава проблематична за работещите в приватизираните предприятия.

Първата глава на дисертацията има теоретичен характер и няколко тематични центъра:

Първо, представят се различни интерпретации на социалната промяна и нейната връзка с приватизацията. Обсъждат се два подхода към интерпретацията на социалната промяна и ролята на приватизацията за нейното осъществяване: а) като преход от планова социалистическа икономика към пазарно стопанство. Това е процес с предварително известен резултат, който завършва, когато е *„наложен новият вид стопанство“* (с.8); б) като цялостна социална трансформация, която се разглежда не като предзададен и целево детерминиран, а като отворен процес на развитие (с.10).

Вторият подход е възприет от авторката при изграждане на теоретичния модел на дисертационното изследване. Приватизацията се разглежда като част от обществените промени, протичащи в сферата на икономическите отношения, чиято същност на ниво предприятия е трансформиране на собствеността на съществуващите държавни предприятия и превръщането им в самостоятелни частни икономически субекти (с.12).

Второ, дискутират се различни теоретични модели на стопанската организация и специфичния социологически подход към нейната концептуализация (М.Вебер, Е.Дюркем, В.Парето, Р.Мъртън, П.Блау, П.Бъргър, Т.Лукман, О.Уилямсън, Х.Саймън, К.Боулдинг, Дж.Гълбрайт, К.Аргирис, Б.Ноетбуум, К.Уейк, Х.Хофстеде и др.). Анализира се типологията на организационните теории, предложена от Хауърд Алдрих - екологични, институционалистки и интерпретативни. Споделя се и една от ключовите идеи на икономическата социология (М.Грановетер) за „вградеността“ на икономическото действие в социалните отношения и интерпретацията на икономическата сфера като част от социума. Авторката разглежда стопанските организации като вид социални организации, които имат системна природа и сложна вътрешна структура. Те се адаптират динамично към промените на макросредата, включително чрез изменения в своята вътрешна формална и неформална структура (с.36).

Трето, поставя се акцент върху човешките ресурси, разбирани като „хората в организацията“ - неин базисен елемент. Представят се някои от класическите теории за управление и мотивиране на трудовата дейност в организациите (Ф.Тейлър, Е.Мейо, А.Файол, Д.Макгрегър, А.Маслоу, Ф.Хърцбърг). Прави се разграничение между „управление на персонала“ и „управление на човешките ресурси“, което в духа на Д.Гест се свързва не с търсене на подчинение, а на въвлеченост в управлението (с.44). Работещите в организацията се разглеждат не само като пасивен обект на управление, но и като самостоятелен субект на вътрешноорганизационните отношения (с.46).

Първа глава завършва с представяне на целите, хипотезите и ограниченията на изследването, които вече са дискутирани във въведението на дисертацията, поради което се констатират и известни повторения с неговото съдържание.

Втората глава на дисертацията е посветена на спецификата на приватизацията в България в сравнителна перспектива. Разгледани са основните характеристики на приватизацията в страни като Великобритания, САЩ, Испания, Чехия, Словакия,

Унгария, Полша, Румъния, Русия. Направени са изводи както за общите, така и за специфичните характеристики на този процес в контекста на различните цели, които той преследва. Централният фокус на тази глава е описанието на приватизационния процес в България. Представени са особеностите на макросредата, в която протича раздържавяването в страната. Проследяват се правните (приемането на нова конституция на страната, търговски закон, реституционно законодателство и др.), икономическите (либерализация на цените, „отваряне“ на външните пазари, редуциране на държаните дотации и др.) и институционалните (автономизация и деполитизация на предприятията, прекратяване на общото централно планиране) промени, които предшестват и съпътстват приватизационния процес.

Дискутират се същността, етапите, формите и резултатите от приватизацията в България. Коментира се първият закон за приватизацията, който задава законодателната рамка на основната част от извършените приватизационни сделки и е ключов за последиците от приватизационния процес в България. В него се уреждат възможните подходи за приватизация, начините на плащане от страна на купувачите, както и дейността на органите, контролиращи процеса на раздържавяване (с.74). Анализират се проблемите и резултатите от прилагането на двата основни способа за раздържавяване – масовата и касовата (включително специфичния случай на раздържавяване чрез работническо-мениджърски дружества) приватизация. Констатира се, че *„към 31.12.2015 г. са продадени дялове и акции от 5 266 държавни предприятия – 2 939 цели предприятия и 2 327 обособени части. Извършени са 4 249 продажби на миноритарни пакети, останали нераздържавени след вече сключени сделки“* (с.78). До 2009г. основната част от приватизационния процес е завършена като в периода 2010-2015 г. са осъществени 74 сделки, от които над 85% са за миноритарни пакети от вече приватизирани предприятия (с.82).

В трета глава на дисертацията е представена методологията на емпирично изследване на три случая на приватизация в България – „Мир-Хасково“, „Лукойл Нефтохим“ и „Кремиковци“. Посочени са критериите за избор на трите предприятия, които са обект на проучването. Експлицирани са целите, задачите и хипотезите на емпиричното изследване. Обоснован е използваният изследователски метод „изследване на случаи“ (case study) като най-адекватен на възприетия методологически подход и съобразен с целите и ограниченията на изследването. Дълбочинното интервю, наблюдението и анализа на документи са основните методи за набиране на първична информация за трите предприятия, които са обект на изследване. Проследяването на

ефектите на раздържавяването и настъпилите организационни промени в изследваните предприятия е осъществено чрез изучаване и сравняване състоянието на организациите преди и след протичане на приватизационния процес (с.94).

В съответствие с възприетата теоретична интерпретация на стопанската организация и приватизационния процес са разработени индикаторите на изследването. Те са обособени в няколко групи, свързани с формалната и неформалната структура на предприятията, с основните подсистеми на организациите (управленска, производствено-технологична, индустриални отношения и др.), със социодемографския профил на заетите, с особеностите на приватизационния процес и факторите на средата и др. Индикаторите са конкретизирани в инструментариума за набиране на първична информация за изследваните казуси, представен в приложение към основния текст на дисертацията. Описани са особеностите, ограниченията и предизвикателствата на теренната работа.

В четвърта глава са представени резултатите от изследването на трите предприятия и са идентифицирани настъпилите промени в тях след приватизацията. За всеки казус в хронологичен ред са обобщени данните, получени чрез трите метода за набиране на първична информация. Анализът е осъществен в няколко разреза - предмет на дейност, основни и допълнителни производства; брой заети, инвестиции и възнаграждения; формална и неформална структура; режим на работа, трудова безопасност, сигурност и социални придобивки; трудови конфликти, кариерно развитие и др. Извършен е и сравнителен анализ на трите казуса на приватизирани предприятия, като се правят констатации за настъпилите в тях специфични промени. Трите предприятия запазват основния си предмет на дейност, но настъпват изменения, свързани със странични дейности или етапи на производствения цикъл. Сред най-мащабните ефекти на приватизацията и в трите предприятия е редуцирането на персонала (с.201). Само в една от изследваните организации извършените съкращения са следствие на технологична иновация. Осъществяват се интензивни персонални изменения във висшия мениджмънт, но средното ниво на управление се променя слабо. Увеличава се и средната възраст на заетите. Йерархичният централизиран модел на управление се запазва, но настъпват промени в хоризонталната структура на звената на приватизираните предприятия. Един от ключовите ефекти върху приватизираните предприятия е свързан с индустриалните отношения - и в трите предприятия се изостря напрежението между работници и мениджъри (с.205). Като проблеми се изтъкват лошите отношения между тях,

увеличаването на разликите в заплащането, оряването на социалните придобивки. Идентифицират се три различни модела на отношение към собствената организация: *„запазване на високата удовлетвореност и мотивация и силна привързаност към организацията (“Мир”), промяна към ниска удовлетвореност, демотивация и слаба привързаност (“Лукойл”), преминаване към неудовлетвореност, но запазване на високата привързаност (“Кремиковци”)“* (с.213).

Констатира се, че приватизацията и нейните последици се преживяват като криза от работещите в изследваните предприятия, а *„степента на тази криза зависи от няколко фактора: осигуряване/неосигуряване на възможности за добри условия на труд, запазване на социалната сигурност и възможностите за кариерно развитие, промяната на организационните ценности и взаимоотношенията в организацията“* (с.217).

В заключението се правят изводи относно верификацията на предварително формулираните хипотези и основните направления на настъпилите промени в организацията и социалните отношения в приватизираните предприятия. Потвърждава се предположението, че приватизацията е генератор на организационна промяна. Отхвърля се хипотезата, че приватизацията засяга в най-голяма степен управленската и производствено-технологичната подсистема на организацията. Най-съществени са въздействията върху управлението на хората, взаимоотношенията между ръководители и подчинени, неформалната структура, организационните ценности. Прави се обобщаващ извод, че *„промените вследствие на приватизацията повлияват върху взаимоотношенията и споделените ценности в организацията, но не успяват да легитимират частното предприятие като концептуален ценностен модел в нагласите и представите на работещите“* (с.221).

Дисертационният труд като цяло е структуриран добре, логиката на изложението е ясна, стилът е четивен, използваният език е граматически правилен. Дисертантката демонстрира своите качества да систематизира разнообразни теоретични концепции и методически подходи; да борави умело с емпиричните данни; да използва методически инструментариум, релевантен на изследователския предмет; да анализира емпирична информация и да прави обосновани изводи и заключения.

3. Оценка на творческите постижения и получените научни резултати

В рецензията няма да оценявам в детайли всички тематизирани в дисертацията проблеми и аспекти на влиянието на приватизацията върху организационните

структури и социалните отношения в приватизираните предприятия. Ще посоча само най-важните според мен постижения на автора, които дават основания за подкрепа на дисертационния труд:

Първо, дисертацията е посветена на проблем, който е относително по-слабо изследван и в теоретичен, и в емпиричен план. Избраната от дисертантката ориентация да се анализира на микроравнище и в социологическа перспектива влиянието на приватизацията върху вътрешните отношения в предприятията е сериозно научно предизвикателство и има оригинален характер.

Второ, дисертантката демонстрира много добро познаване на научната литература по темата на дисертацията. Представени са широк кръг от съвременни теоретични и методологически подходи при интерпретацията на социалната промяна и обществените трансформации, на стопанските организации и техните вътрешни структури, на приватизационния процес и неговите икономически, институционални, социокултурни и други измерения. Авторката познава добре институционалния, правния и социалния контекст на приватизационния процес в България и показва добри способности за критически социологически анализ.

Трето, целта на дисертационното изследване (*„да се открие връзка между приватизацията и евентуалните промени, които настъпват в различни подсистеми и структури на организациите, обект на приватизация“*) **е постигната.** Дадени са отговори на формулираните основни изследователски въпроси, осъществени са изследователските задачи, верифицирани са предварителните хипотези.

Четвърто, аналитичната работа в дисертацията е осъществена въз основа на собствени авторски емпирични изследвания. Изследователският инструментариум, който е използван за събиране, обработка и анализ на емпирични данни е релевантен на предмета на изследването и на поставените цели на дисертацията.

Пето, като оригинални приноси на дисертантката бих отбелязал: 1) доказаната роля на приватизацията като генератор на вътреорганизационна промяна и проследяване на нейните социални механизми; 2) идентифицирането на въздействията на приватизацията върху моделите на управление, взаимоотношенията между ръководители и подчинени, организационните ценности, индустриалните отношения, лоялността и привързаността на заетите към приватизираните предприятия; 3) анализът

на връзката на следприватизационните промени в предприятията с проблематичната легитимация както на извършваните общественно-икономически промени на макрониво, така и на формиращите се управленски модели и социални отношения на микро ниво.

Като цяло може да се направи заключение, че дисертацията обогатява методическите подходи, изследователските инструменти и наличното знание в областта на социологическия анализ на приватизационния процес и неговото въздействие върху вътрешноорганизационните структури и социални отношения.

4. Оценка на автореферата, научните и научно-приложни приноси на дисертантката, публикациите по темата на дисертацията

Авторефератът (32 страници) представя коректно съдържанието на дисертационния труд, неговите основни тези, направените констатации и изводи. Като цяло приемам формулировките на посочените в автореферата приноси (с.31), които отразяват изследователските постижения на дисертантката:

1. Изследвано е въздействието на приватизацията върху непряко свързани с нея аспекти на организацията (вътреорганизационни взаимоотношения и ценности, индустриални отношения, лоялност и привързаност към организацията) и е доказана ролята ѝ на генератор на вътреорганизационна промяна.
2. Изведени са ценностни модели на държавното и на частното предприятие, споделяни от работещите в организациите.
3. Приложена е методология за изследване на организационна промяна, която разглежда процесите двупосочно - както по отношение на прилаганите политики от страна на ръководството, така и по отношение на инициативите, предприемани от работещите във връзка с тези политики. По този начин се преодолява проблемът за изследване на организационната промяна единствено от гледна точка на управлението на организацията.
4. Създаден е инструментариум, който може да се прилага в бъдещи изследвания на такива модели в други организации с качествени методи. Изведен е и списък с индикатори, приложим за количествени изследвания на организационната промяна.

Дисертантката е представила списък от осем авторски публикации (три от тях са пряко свързани с темата на дисертацията):

1. “Успешност на приватизацията в България”, Юбилеен сборник на стопанската академия “СА “Д.А.Ценов”, Свищов, 2006 г., стр.81-90
2. “Приватизацията като механизъм за социална трансформация в България”, в “Обществената трансформация в България, Европа и света”, Обществената трансформация в България, Европа и света (сборник с доклади), УНСС, София, 2012, стр.246-253
3. “Приватизация и социална трансформация: един казус на приватизирано предприятие”, в “Източноевропейският преход и социално-икономическото разслояване” (сборник с доклади от юбилейна научна конференция на КИА Пловдив), Принта Ком, Смолян, 2014, стр.145-152
4. “Култура на кризата или криза на културата: анализ на екзистенциализма“, Годишник на Софийския университет, книга Социология, т. 92, София, 2000 г., стр.123-129
5. “Изследване “отвън” на политиката на човешки ресурси - нетрадиционен поглед върху обявите за работа”, Годишник на Софийския университет, книга Социология, том 96-98, София, 2006 г., стр.75-100
6. “Някои организационни тенденции, представени през призмата на обявите за работа”, сп. Наука, 3/2007, София, стр.53-61
7. “Традиция и промяна: унаследяваме ли модела на родителите си?”, в “Благополучие и доверие: България в Европа?”, Изток-Запад, София, 2010 г., стр.395-406
8. The protests and the middle class in the media (co-author with Borissov, J.), Middle class as a precondition of sustainable society: fifteen years later, ed. by Kelian, M., Avangard Prima, Sofia 2015, p. 223-240

Публикациите на авторката са достатъчно на брой, отговарят на професионалните стандарти за качество и са получили признание в критична академична среда.

9. Критични бележки

Позволявам си да направя и две критични бележки, свързани и с два въпроса, на които дисертантката може да отговори при защитата на дисертацията:

Първо, в първа глава стопанските организации са теоретически тематизирани много обстойно, но като цяло извън контекста на тяхната специфика в социалистическата икономика. Бих задал въпроса: Какви са особеностите на социалистическите предприятия по отношение начина на функционирането и управлението им, както и какви ефекти имат тези специфики върху начина на тяхната приватизация и последиците от нея?

Второ, процесът на приватизация се разглежда „безсубектно“, без да се анализират стратегиите и специфичните интереси на осъществяващите приватизацията, които не винаги съвпадат с декларираните цели за постигане на по-висока икономическа ефективност, по-ефективно управление и т.н. Приватизацията е и процес на икономическо овластяване и легитимиране на нови икономически субекти, който вероятно влияе и върху вътрешноорганизационните следприватизационни промени. В тази връзка въпросът ми е: Оказват ли влияние върху последиците от приватизацията специфичните стратегии и интереси на субектите, придобиващи собствеността върху приватизираните предприятия и има ли някаква разлика в това отношение при трите изследвани случая?

Заклучение

Дисертацията е разработена в съответствие с нормативните изисквания за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, отразени в Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) и на Правилника за неговото приложение, приет от Министерския съвет.

Въз основа на посочените постижения при разработването на дисертационния труд, демонстрираната ерудиция и широки познания на авторката в предметната област на дисертацията, нейните умения за извършване на емпирични изследвания и задълбочен анализ на получената информация, убедено предлагам на дисертантката Антоанета Гетова да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“.

21.07.2017 г.

София

доц. д-р Андрей Нончев